

Biuletyn

Koła Miłośników Dziejów Grudziądza

Rok II: 2004

Numer 27(32)

Data odczytu: 27.10.2004

Data wydania: 29.10.2004

Mgr Edmund Rafiński.

KOŚCIÓŁ NIEPOKALANEGO SERCA NAJŚWIETSZEJ MARII PANNY W GRUDZIĄDZU

Świątynia ma późny rodowód a jej powstanie należy wiązać z rozwojem miasta przypadającym na drugą połowę XIX w. do czego przyczyniły się przede wszystkim dotacje rządu pruskiego z tak zwanych „pieniędzy francuskich”, jako że tu znajdowała się - ciągle rozbudowywana - jedna z najważniejszych twierdz w ówczesnym państwie Hohenzollernowskim. Dzięki tym dotacjom grudziądzkie ulice otrzymały nową nawierzchnię, miasto zostało skanalizowane, powstał most kolejowy, zbudowano tu kilka szkół, pocztę i rzeźnię oraz rozbudowano gazownię. Wzrasta stopniowo liczba mieszkańców, bowiem w 1852 roku Grudziądz liczył ich zaledwie 700, natomiast w 1895 roku było ich już ponad 2400, którzy znajdowali pracę w nowo tworzonych zakładach przemysłowych i innych. Wśród nich przeważali przybysze z głębi Niemiec, przeważnie ewangelicy unijni, którzy początkowo byli skupieni przy Kościele Garnizonowym, zbudowanym w 1823 roku. Dla nich nieco później utworzono tu tak zwane „obwody”, które stanowiły jednostki administracyjne Kościoła Ewangelicko-Unijnego, pełniące w pewnym sensie rolę parafii na czele z wyznaczonymi pastorami. I tak w Grudziądzu powołano je cztery:

- Starego Miasta (Altmarktbezirk) z pastorem Ebelem i Eduardem Albertem Nicem (1875-1803);
  - Nowego Targu (Neumarktbezirk) z pastorami: Ebelem i E. A. Nicem (1872-1875), Bernhardem Stadie i Julusem Wilhelmem (1873 - 1875 i 1875-1887) oraz Emilem Erdmannem i Wilhelmem Oskarem (1887-1903);
  - Południowym (Südbezirk) z pastorami E. Erdmannem i W. Oskarem (1903-1918);
  - Północnym (Nordbezirk) z pastorami Gustawem Adolfem Theodorem Hammerem (1904-1914), Jakobem Ottonem Friedrichem Samem (1914-1919) i Wilhelmem Paulickem (1920).
- Ponieważ ani Kościół Garnizonowy, ani „obwody” dla gwałtownie rosnącej później w Grudziądzu liczby ewangelików nie wystarczały, więc na obszarze „Obwodu Wschodniego” - po wieloletnich staraniach i uzyskaniu zgody centralnych władz pruskich - przystąpiono w latach 1896-1898 do budowy dla nich nowego kościoła. Parafię erygowano przy nim dopiero w 1900 roku, a jej pierwszym pastorem mianowano znanego już J. O. F. Sama (1900-1914), jego następcą był zaś Willi Karl Heinrich (1913-1919).

Świątynia ta, zbudowana w modnym wówczas stylu neogotyckim z czerwonej cegły, według projektu berlińskiego architekta A. Menkena, wyróżniała się strzelistą wieżą o wysokości 67 m i wieloskokowym portalem. W jej wnętrzu dominowały przede wszystkim mocno rozczłonkowane empy, ciągnące się wzdłuż podłużnej osi świątyni i oparte na potężnych kolumnach wykonanych z dębowego drewna. Ogólna liczba miejsc siedzących w tym kościele wynosiła 1 446. Głównym elementem wyposażenia wyodrębnionego prezbiterium był ołtarz główny, wykonany z piaskowca i porfiru przez znanego wówczas rzeźbiarza Sagebila, którego specjalnie sprowadzono z Brunszwiku. Nad tym ołtarzem wisiał zabytkowy późnogotycki krzyż, który świetnie komponował się z architekturą świątyni. Po jego prawej stronie była usytuowana neogotycka ambona, ciemnego koloru, którą zdobiło pięć smukłych wieżyczek w otoczeniu interesującego obramowania.

Ponadto w prezbiterium znajdowała się kopia Wieczery Pańskiej Leonarda da Vinci, wykonana przez niemieckiego malarza Ferdynanda Buscha, którą odnoszący się z pewną rezerwą do gotyckiej sztuki niemiecki znawca J. Heise zaliczył jednak do najlepszych tego rodzaju dzieł w dawnych Prusach Zachodnich. Pomieszczenie to oświetlały okna, w których znajdowały się kolorowe witraże przedstawiające proroków i ewangelistów Starego i Nowego Testamentu, wykonane przez malarzy Diddena i zwłaszcza F. Buscha. Szczególny zachwyt zwiedzających wzbudzały 35-głosowe organy, które wykonała i zainstalowała niemiecka firma organmistrzowska Dintza oraz neogotyckie żyrandole.

Po uzyskaniu niepodległości przez Polskę w 1918 roku, Grudziądz przeszedł pod jej władanie. Wówczas duża liczba ewangelików, przeważnie Niemców, w obawie przed nową władzą opuściła miasto. Tym niemniej, w tymże roku na 40 000 jego mieszkańców aż 27%, to jest ponad 1/4, stanowili ewangelicy, nie tylko pochodzenia niemieckiego. Pastorami omawianej świątyni w okresie międzywojennym byli: J. O. F. Sam (1919-1929), Reinhold Dieball (1919-1929) i Paul Gürtler (1929-1945). Za ich rządów zbór ewangelicki propagował Godziny biblijne, podczas których czytano fragmenty Biblii i je analizowano. Pastorzy organizowali także nabożeństwa dla dzieci. Składała się na nie zbiorowa modlitwa, nauka religii, języka niemieckiego, historii Niemiec i niemieckich pieśni. Zacieśniały się też ich bliższe więzi z Kościołem Ewangelicko-Augsburskim, bowiem dla jego wyznawców udostępnił on swoją świątynię już 31 maja 1923 roku, w której między innymi głosił kazania pastor J. Mamica z Poznania w języku polskim. Jednakże zapowiedziane na 24 czerwca tegoż roku nabożeństwo w tym obrządku zostało z nie wyjaśnionych powodów odwołane.

Do grudziądzkiej gminy ewangelicko-unijnej należały jeszcze trzy budynki mieszkalne przy obecnej ulicy Mickiewicza, w których obok pastorów mieszkał sługa kościelny. Nadto dysponowała ona Domem Gminnym i dwoma sierocińcami, jednym dla chłopców fundacji Petersona, drugim dla dziewcząt fundacji Bormana. Do niej należały jeszcze dwa cmentarze, jeden z nich znajdował się na obszarze dzisiejszego Parku Miejskiego, drugi zaś - przy ul. Mickiewicza.

.W czasie drugiej wojny światowej kościół ten, jako jeden z punktów niemieckiej obrony, był silnie uszkodzony podczas długotrwałych walk od stycznia do marca 1945 roku. Zniszczeniu uległa jego wieża, boczne wieżyczki, witraże i portal oraz dobudówki i inne zabudowania parafialne. Na tym roku kończą się dzieje gminy ewangelicko-unijnej, bowiem 4 czerwca 1945 roku polskie władze przekazały tę świątynię rzymsko-katolickiej parafii przy farze św. Mikołaja. Jednakże już 10 czerwca 1957 roku zawładnęli nią bezprawnie wyznawcy Kościoła Polsko-Narodowego. Po licznych interwencjach objęli ją OO. Marianie, którzy byli tu krótko, bowiem zostali przymuszeni do jej opuszczenia, ale już w październiku 1956 roku podjęli na szeroką skalę zabiegi o jej odzyskanie, lecz napotkali na silny opór ze strony władz politycznych i administracyjnych oraz Kościoła Polsko-Narodowego. Spór ten, w który włączyła się miejscowa ludność związana z Kościołem Katolickim, został ostatecznie rozwiązany po trzech latach. W dniu 28 lipca 1959 roku Kuria Kościoła Polsko-Narodowego i Urząd Wojewódzki w Bydgoszczy wyrazili zgodę na przejęcie go przez wyznawców katolickich, ściślej OO. Marianów.

W pierwszych latach działalności tego zakonu w Grudziądzu wyróżnili się przede wszystkim ks. Aleksander Perz i ks. Franciszek Opieczonek. Ten drugi, z uwagi na jego silne zaangażowanie w pracę duszpasterską, co nie podobało się ówczesnej władzy, musiał nawet opuścić miasto. Zastąpił go świetny kaznodzieja ks. E. Delikat, który z wielkim oddaniem kontynuował dzieło przy odbudowie świątyni zaczęte przez jego poprzednika. Po erygowaniu przy niej parafii pod wezwaniem Niepokalanego Serca NMP przez biskupa Kazimierza J. Kowalskiego, pierwszym proboszczem został marianin ks. Czesław Knozowski, za którego rezydencji dokonano rozbiórki resztek drewnianego chóru i zastąpiono go chórem ceglanym, ale bez balkonów. W 1979 roku OO. Marianie podjęli starania o uzyskanie zezwolenia na budowę domu parafialnego, bowiem stary dom przy ulicy Kościelnej - ze względu na wyjątkowo panującą w nim ciasnotę - nie nadawał się dla

duszpasterstwa, zwłaszcza wśród dorastającej młodzieży. Uzyskali je po długotrwałym oczekiwaniu, co nastąpiło dopiero 19 marca 1985 roku - ku uciesze ich samych i skupionych przy parafii wiernych. Nowy dom parafialny został oddany do użytku w lipcu 1987 roku, do czego przyczynił się ks. C. Poloczek. Obecnie znajduje się w nim siedziba miejskiego oddziału Klubu Inteligencji Katolickiej, w której organizowane, są odczyty i prelekcje oraz cieszące się wielkim zainteresowaniem wśród Grudziądzan spotkania z ludźmi świata kultury, nauki i polityki.

Nie sposób pominąć tu osoby ks. K. Kopickiego oraz proboszcza tej parafii w latach 1984-1999 ks. E. Kamińskiego, za którego rządów w odrestaurowanym prezbiterium pojawiły się witraże, a przy zakupionej figurze NMP, ustawionej w tym samym pomieszczeniu - stylowy futerał, w którym umieszczane są wota. Pracy ewangelicznej jest również szczególnie oddany obecny proboszcz ks. B. Binda, który przeprowadził generalny remont wszystkich obiektów podlegających parafii i dokonał zakupu nowoczesnych organów o pięknym brzmieniu.

Grudziądzki kościół Niepokalanego Serca NMP to neogotycka świątynia, murowana z cegły i posadowiona na wysokim cokole, na prostokątnym rzucie i pięcio-przęsłowa, z wydzielonym transeptem i prezbiterium od południowej strony. Do głównego korpusu przylega smukła wieża, obecnie 56-metrowej wysokości, przez którą prowadzi do wnętrza główne wejście w postaci uskokowego portalu, który zamyka łuk archiwolty, a jej pole wypełnia wizerunek Baranka - symbol ewangelicznego pokoju. Pierwsza kondygnacja głównego korpusu jest oddzielona od drugiej kondygnacji gzymsem kapnikowym. Powyżej tego gzymsu są blendy. Na wysokości podstawy trójkątnego szczytu znajduje się drugi, podobnego rodzaju gzyms, znacznie szerszy od poprzedniego. Kolejny gzyms kapnikowy, trzeci z kolei, występuje między trzecią i czwartą kondygnacją, tym razem jeszcze szerszy od poprzednich. W czwartej kondygnacji tej świątyni znajduje się okienny otwór o rzadko spotykanym na Pomorzu Nadwiślańskim kształcie, bo dwu-lancetowym, z ładnym maswerkim. Powyżej tego okna znajduje się sześć ostrołukowych blend. Wieża jest otoczona, profilowanym, artystycznie wykonanym obramieniem, z którego wystający szczyt połączony jest ośmio-bocznymi wieżyczkami. Po jej bokach znajdują się kruchty, w dolnych partiach o narożach zaokrąglonych, wyżej zaś o narożach ściętych. W elewacji bocznej, w jej dolnej strefie, występują pary ostrołukowych blend, oddzielone - górne od dolnych - gzymsem kapnikowym. Trójlancetowe okna zakończone są blendami z motywem trój-liścia. Naroża tej świątyni od strony prezbiterium zdobią ośmioboczne wieżyczki, natomiast w południowej ścianie korpusu - sterczyny z blendami, ściany prezbiterium zaś - podłużne okna ostrołukowe. Silnie rozczłonkowana bryła świątyni jest charakterystyczna dla neogotyckich kościołów protestanckich, zwłaszcza w Niemczech. Jej dwuspadowe dachy pokryte są obecnie eternitem w sposób rombowy, obite blachą na końcach od strony wschodniej.

Posadzka wewnątrz tej świątyni, niemal całkowicie otynkowanej i pobielonej, pokrywa lastrik. W kruchcie podwieżowej jest drewniany strop i dwoje stylowych drzwi, z których jedno ma metalowe obramienie, obecnie często widziane w kościołach ewangelickich. W korpusie krzyżowe sklepienie, deskowe, odnawiane przez wiele lat, opiera się na smukłych, ośmiobocznych filarach, których przekrój znacznie pomniejszono w odniesieniu do dawnych czasów.

Zgodnie z obecnie obowiązującymi przepisami, ołtarz główny - wykonany z marmuru - jest wysunięty do przodu i umieszczony na posadzce wykonanej z tegoż samego materiału. W miejscu, gdzie niegdyś stała neogotycka ambona, jest figura Najświętszej Marii Panny, której głowę zdobi korona ułożona z elektrycznych lampek. Obok niej zostały umieszczone darowane przez wiernych wota. Z prawej strony ołtarza, w specjalnie wyżłobionym otworze w ścianie, znajduje się złociste tabernakulum, nad nim zaś - w miejscu skruszonego i zamalowanego malowidła F. Buscha - umieszczony jest ładny krzyż. Oświetlające świątynię okna mają nowe witraże, nowe są również stojące przy bocznych ścianach konfesjonały, a na chórze znajdują się niedawno zakupione elektroniczne organy. W kruchcie zaś, w miejscu granitowej kropielnicy, pamiętającej jeszcze czasy unijnych ewangelików, ustawiono niedawno dwie nowe miedziane kropielnice. Opr. TR.

Literatura:

Edmund Rafiński, Kościół Niepokalanego Serca Najświętszej Marii Panny w Grudziądzu, (w:) „Jantarowe Szlaki” nr 1 (263), 2002 r.